

*Тендітна Н. М.,  
кандидат філологічних наук, доцент  
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»*

## ОСОБЛИВОСТІ ХУДОЖНЬОГО МОДЕЛЮВАННЯ ПОМЕШКАНЬ У ТВОРАХ ОЛЕСЯ УЛЬЯНЕНКА

**Анотація.** У статті проаналізовано особливості художнього моделювання помешкань у творах українського письменника Олеса Ульяненка. На основі натуралістичної характеристики місця проживання героїв прозаїка проводиться паралель між зображенням життя злочинного середовища та його впливом на долю кожного з них і навіть на вибір злочинного майбутнього.

**Ключові слова:** натуралізм, відсутність символу дому-оберегу, напівпорожній і напівзруйнований будинок, батьківський дім, маргінальне середовище.

**Постановка проблеми.** У романах О. Ульяненка головним персонажем, як правило, є людина соціального дна. Він подає її страхітливую історію, спостерігаючи за тим, які наслідки може мати деградація такої людини як для себе, так і для всього суспільства загалом.

Письменник прагне правдиво відобразити психіку маніяків, професійних убивць, бомжів, різноманітних сексуальних збоченців, тобто маргінальних особистостей. Оповідач у його творах фокусує увагу на соціальних, побутових та «професійних» відмінностях, звичках, мовленні маргіналів – тих людських істот, які перебувають за межею соціальної і національної норми.

Із цією метою письменник надає перевагу «фактам із природи», поступово розгортає психологічний механізм, який запускає той або інший патологічний вчинок. Для художньої достовірності письменник вдається до глибинного аналізу, намагається не відступати від психологічних закономірностей, глибоко проникаючи у психіку маргінала та змальовуючи різноманітні аномалії, пов'язані з еволюцією патологічного збочення.

О. Ульяненко, моделюючи постмодерний роман, використовує різні форми натуралістичної поетики. У її форматі він вдається до соціального і біологічного детермінізму в тлумаченні сучасної патологічної людини, зокрема мотивуючи поведінку маргіналів через їх «погану спадковість».

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Останнім часом значно посилюється інтерес до творчості О. Ульяненка. Але безліч питань залишаються ще за межею інтересу літературознавців. Зокрема, недостатньо досліджено характеристику помешкань у творах прозаїка та їх вплив не тільки на долю героїв, але і на вибір злочинного майбутнього. Так, наприклад, Н. Зборовська ризикує психопатологічного реалізму в романах О. Ульяненка розглядає як такі, що побудовані за «принципом натуралістичної аналогії: те, що діє на людину, як страхітливе в житті, так само діє і в його прозі, навіть гіпертрофується, виходячи за межі можливого переживання, оскільки автор подає читачеві сцени, які йому переважно не доводилося пережити» [1, с. 423].

Характер людини зумовлюється не лише її фізіологічною природою і біологічними законами, а й характером відповідного середовища, освіти, спадковістю. Про це неодноразово у своїх творах наголошував і О. Ульяненко.

**Мета статті** – розглянути особливості художнього моделювання помешкань у творах зазначеного письменника.

**Виклад основного матеріалу.** Здебільшого у своїх творах О. Ульяненко змальовував маргінальне середовище, у розумінні якого відсутній символ дому-оберегу. Вокзали, підземні переходи, каналізаційні люки неодноразово стають не лише місцем дії, але й житлом для більшості його героїв.

За родом своєї діяльності персонажі прозаїка змушені постійно переховуватися, тікати, а тому не мають постійного місця проживання. Автор почасти описує зняте житло, яке зовсім не допомагає розкрити риси характеру його мешканців, а лише переводить читача до наступного інтер'єру.

Натуралістична оповідь «Сталінки» постає як історія біологічного виродження роду Піскур-Піскаркових, представленого у трьох поколіннях.

Один із головних принципів натуралізму передбачає відтворення середовища, яке зумовлює та доповнює характер персонажів, впливає на їх становлення, адже людина підкоряється численним впливам того оточення, де народилася й живе [2, с. 253]. Саме тому вагомого значення для психопатологічного й аморального розвитку Горіка набуває опис останнього помешкання Піскурів, сімейний аномальний «порядок» [3, с. 358]. О. Ульяненко описує «хімерний» дім, у якому «кожен жив, як йому заманеться».

Опис кімнати, у якій мешкає родина Піскаркових, викликає відчуття відрази. Бо у ній повно тарганів та дитячого лайна на підлозі; портрет Сталіна на стіні вказує на культ сили, поклоніння жорстокості та насильству; дерев'яна коляска ідіота Сьо-Сьо – образ патологічної від природи дитини – вказує на процеси деградації і звиродніння, які вже мають явний характер у родині; сцени хронічного п'янства та аморального способу життя засвідчують психічну деградацію; низька стеля говорить про обмеженість та недалекоглядність планів сім'ї; портрет діда Піскарєнка нагадує портрет Сталіна тощо. Трофейний стіл у кімнаті навіть не натякає на можливість родинного затишку.

«Ноги за вікнами», що «зупиняться, потопчуть, знову йдуть», мерехтіння від роїв мух над сміттєвими баками за вікном, – ці та інші деталі вказують на об'єктивний світ смерті, розпаду, руйнування. Звичайно, що некрофільне середовище не могло не вплинути на формування маленького Горіка, який вперше після народження у шість років виходить на вулицю, щоб побачити інший світ. Але цей «інший» світ виявиться дуже подібним до маленької мертвотної кімнати, у якій він жив до зустрічі з ним.

Ось як О. Ульяненко описує цей неймовірний епізод: «У шість років він вибрався на вулицю, чи не вперше після народження, і втявся, приголомшений склепінням прохідних дворів, арками з гіпсовими статуями, приворожений виручимою, вуркочучою, рясніючою, вигнутим щербинною Хрещатиком <...>» [3, с. 26]. Згодом вулиця замінить герою навіть

домівку. Ця заміна відбулася, можливо, тому, що із самого народження Горік звик жити у вражаючих антисанітарних умовах. Через окремі деталі, фрагменти, елементи побуту та запахи О. Ульяненко поступово розкриває перед читачем місце проживання маленького Горіка. І все це, як неодноразово підкреслює письменник, «карбувалось у його пам'яті» [3, с. 21].

У романі «Сталінка» письменник, розповідаючи про нещасливу історію родини, намагається показати не останню роль у цьому процесі і тих будинків, у яких вона проживала.

Повість «Седой» стає ніби продовженням розпочатого експерименту. Центральне місце дії у ній – будинок, у якому «жили дуже давно, так древньо раніше було, і вона бачить, як пітніють від дихання вікна, а дам під лікоть відводять <...> кавалери» [5, с. 106]. Внизу під будинком нічний шинок – «жовті широкі плями сечі, червоні віхтяки тампонів, паруюча купа недотравленого шлуноком вінегрету» [5, с. 107].

Мешканців у цьому будинку залишилося небагато, але у кожного своя неповторна доля: Хільда «із проваленим носом, чорним гнилозубим ротом <...>» [5, с. 108], Іванда, яка гостро відчуває свою самотність, «вона знає, що <...> їй доведеться кидати цей дім» [5, с. 106].

Інеса Кукарача – подруга Іванди. Але вона ніколи не мешкала у цьому будинку, а тому справжні її мрії, почуття, бажання та сни залишаються невідслуханими, непростеженими, за ними ніхто не піддивився, як це звично робилося у будинку.

Палич, «із шостого поверху, порожнього поверху, де гудуть зі швидкістю кулі протяги, затхлі й безкінечні, як полудень, де типи з видовженими писками познімали унітази в порожніх кімнатах, з безліччю використаних шприців, і в кімнатах тих, на зачовганих салаткових шпалерах, – вижовклі світліни дамочок <...>» [5, с. 109]. Він збирав їх у порожніх будинках, як непотрібний мотлох, а потім «дивиться на них, наче вони його, з його дитинства, молодості, наче він крено зв'язаний із цими різними обличчями, людьми» [5, с. 138]. Двадцять п'ять років він відсидів у божевільні. Він мало розумівся на цьому житті, проте «життя вулиць, ринків, майданів, <...> площ для Палича було чи не єдиним джерелом, що наповнювало і рухало його <...> істоту» [5, с. 131].

Седой, «колишній блатяга», «із широкими грудьми, вже посивілими, короткими руками, що нічого не звикли робити, з обличчям, яке бачило на своєму віку; його погляд, важкий і короткий, мов у звіра <...>» [5, с. 124]. Він учив пацанів, яких понавищукував з усієї України, жити легко.

Останні дні, як і більшість його мешканців, «доживає будинок». У ньому повно «давнього» сміття, жирних зелених мух, рудобоких, з обламаними вусами пацюків», а також рудих тарганів.

Повноправними мешканцями у ньому стають також Хільдин пес, який виє вже майже рік, та мокрі жуки-плавунці, які дерлися на скло. «Вони доповзали до середини і падали <...> на облущене підвіконня, ворушили лапками, чіплялися липкими лапками з наростами за облужану фарбу. Вони завмирили, гріючись, ледачі створіння, чимось схожі на людей» [5, с. 133], і «яка жалість, що їм не треба розуму» [5, с. 137].

Опівдні тут «піднімається сморід, він розхлюпується, перевалює через балкони, як всеохопне національне дійство. Він пролазить у кожному шпарину. Він стає вашим побутом і вашим життям» [5, с. 109].

Цей дім стає пристанищем для небагатьох. Колись і Палич знайшов його «із безліччю порожніх комунальних кімнат,

а можливо, і не так порожніх, як порожніючих, а можливо, там жили лишень тіні <...>» [5, с. 131]. З появою Седого дім перетворюється на будинок розпусти, і потаємні пристрасті та бажання його мешканців поступово стають відомими всім.

Отже, трагічність цього помешкання відзначається вже тим, що він відбудований полоненими німцями. На момент дії у творі «омолоджений» його вік становить 65 років, тобто середньостатистичний вік життя людини. Хоча неодноразово згадуються і більш «ранні» роки його життя.

Будинок напівпорожній і вже напівзруйнований. Під його дахом ще знаходять пристанище різні, на перший погляд, люди. Але всіх їх єднає самотність та невизначеність у житті. Це і божевільний Палич, і стара та хвора Хільда, і зовні перспективний диктор телебачення Іванда, і колишній «блатяга» Седой, й араби та камерунці, що приходять до Хільди «за коханням».

Страх позбутися «обмебльованої кімнати, загнаної під евроремонт», змушує давати неправдиві свідчення водія з оповідання О. Ульяненка «Ірка»: «На суді я підтвердив, що Ірина вживала у великій кількості героїн» [6, с. 87].

У романі «Вогненне око» простежується історія Віталія від студента технічного вузу, клерка-технократа, директора заводу до мера міста. І його викрики «Я володар! Я володар! І все це моє <...>» [7, с. 3] досить сильно різнять героя із мріями його дитинства та юності. Чи не тому він згодом так боявся минулого, бажаючи «відпружитися, стати ніким <...>» [7, с. 7].

А що ж у минулому? Повернувшись із патронату додому, він не знаходить там домашнього загишки та рівноваги. Неспокоем було перейняте ціле місто, спокій видавався лише примарною ілюзією. Герой не може знайти себе, віддатись повністю улюбленій справі, а тому обурення від несправедливості й визначає його подальшу долю. І війна, яка повністю знищить це місто, є прямим наслідком відсутності домашнього «вогнища».

У новозбудованій країні в романі «Зимова повість» не залишилося місця для таких понять, як кохання, батьківський дім, сім'я, родина. Герой, неодноразово занурюючись у пам'ять, уявляє матір, свій будинок, але відразу проганяє ці спогади: «Вдома робити нічого, і для чого повертатися додому?» [8, с. 40]. Але згадка про матір і домівку ще довго не відпускає його.

**Висновки.** Отже, як бачимо, у творах О. Ульяненка наявна взаємозалежність місця проживання та долі героя. Письменник наголошує на викорінненні із сучасної суспільної підсвідомості споконвічної української традиції вшанування рідної оселі, відчуття кровної близькості її мешканців. У творах прозаїка постає цілковита руйнація сприйняття родинної домівки як однієї з найважливіших суспільних інтуїцій. Він також акцентує увагу на тому, що відсутність у сучасної людини віри у православні традиції знищує у неї надійний моральний орієнтир на вшанування і збереження свого житла.

На нашу думку, О. Ульяненко не випадково значну частину своїх творів присвячує описові тих помешкань, у яких перебувають його герої. Він ніби застерігає, що в таких умовах малечі перебувати категорично неможливо.

Чи зможе у сучасному світі людина зберегти своє право на повноцінне та комфортне існування у власному помешканні? Відповідь на це питання сподіваємося прочитати в інших творах О. Ульяненка, а відтак і наш коментар у найближчих публікаціях.

*Література:*

1. Зборовська Н. Код української літератури: Проект психоісторії новітньої української літератури : [монографія] / Н. Зборовська. – К. : Академвидав, 2006. – 504 с.
2. Золя Э. Экспериментальный роман / Э. Золя // Собрание сочинений : в 26 т. / Э. Золя ; под общ. ред. И. Анисимова, Д. Обломиевского, А. Пузикова. – М. : Художественная литература, 1966. – Т. 24. – 1966. – С. 239–280.
3. Золя Э. Натурализм в театре / Э. Золя // Собрание сочинений : в 26 т. / Эмиль Золя ; под общ. ред. И. Анисимова, Д. Обломиевского, А. Пузикова. – М. : Художественная литература, 1966. – Т. 24. – 1966. – С. 321–363.
4. Ульяненко О. Сталінка; Дофін Сатани: романи / О. Ульяненко. – Х. : Фолю, 2003. – 382 с.
5. Ульяненко О. Седой: повість / О. Ульяненко // Там, де південь. – Х. : Треант, 2010. – 160 с.
6. Ульяненко О. Ірка / О. Ульяненко // Кур'єр Кривбасу. – 1999. – Червень. – С. 82–88.
7. Ульяненко О. Вогненне око: роман / О. Ульяненко. – К. : Український письменник, 1999. – 229 с.
8. Ульяненко О. Зимова повість: роман / О. Ульяненко // Українські проблеми. – 1994. – № 2. – С. 25–62.

**Тендитная Н. Н. Особенности художественного моделирования жилищ в произведениях Олеса Ульяненко**  
**Аннотация.** В статье проанализированы особенности художественного моделирования жилищ в произведениях украинского писателя Олеса Ульяненко. На основе натуралистической характеристики места проживания героев прозаика проведена параллель между изображением жизни преступной среды и ее влиянием на судьбу каждого из них и даже на выбор будущего, связанного с преступностью.

**Ключевые слова:** натурализм, отсутствие символа дома-оберега, полупустой и полуразрушенный дом, отчий дом, маргинальная среда.

**Tenditna N. Features of dwellings' art modeling in the works by Oles Ulyanenko**

**Summary.** In the article the author analyzes the features of the artistic design of apartments in the works of Ukrainian writer Oles Ulyanenko. Based on the naturalistic characteristics of habitats Heroes Writer draws a parallel between image life of criminal behavior and its impact on the fate of each of them and even to choose from criminal future.

**Key words:** naturalism, lack of symbol of the house guardian, half empty and dilapidated building, parent's house, marginal environment.